

CERH

(الجرح)

Bir şahidin beyanının doğru olmadığını ortaya koyma, şahitliğinin kabulünü engelleyecek bir sebebi belirtme anlamında fıkıh terimi (bk. TEZKİYE).

CERH ve TA'DİL

(الجرح و التعديل)

Hadis râvilerinin dini ve ilmi yönden tenkidini konu edinen ilim.

Tanımı, Önemi ve Hükmü. Cerh kelimesi sözlükte maddî veya mânevî olarak "yaralamak" demektir. Hadis istilâhında ise hâfızası kuvvetli ve dikkatli bir âlimin, "fısk" ve yalancılık gibi kendisinde bulunan veya güvenilir râvilerin rivayetine muhalefet etmek gibi rivayetinde yer alan bir kusurundan dolayı hem kendisinin hem de rivayetinin reddedilmesidir. Râviye böyle bir kusuru nisbet eden kimseye cârih, kusurlu kişiye de mecrûh denilir. Ta'dîl sözlükte "ılımlılık, dürüstlük; gönülde doğru olduğuna dair kanaat beliren şey" anlamına gelen adl veya adâlet kelimesinden türemiş bir masdar olup "düzeltmek, doğru hüküm vermek, tezkîye etmek" demektir. Hadis terimi olarak da "râviyi, rivayetinin kabulünü gerektiren sıfatlarla nitelemek" mânâsını taşır. Râviyi böyle sıfatlarla niteleyene muaddil, adâlet sahibi olduğu söylenen kimseye adl veya âdil denir. Cerh ve ta'dîl ise birtakım özel lafızlar kullanılarak rivayetlerinin kabulü veya reddi yönünden râvilerin hallerinden ve haklarında kullanılan lafızların mertebelerinden bahseden bir hadis ricâli ilmidir. Kaynaklarda bu ilmi ifade etmek üzere "rivayeti kabul veya reddedilecek râviler ilmi" (ma'rifetü men tükubbile rivâyetühü ve men tûraddü), "sağlam ve zayıf râviler ilmi" (ilmü's-sikât ve'd-duafâ), "zayıf ve terk edilmiş râviler ilmi" (ilmü'd-duafâ' ve'l-metrükîn), "râvilerin sahip olması gerekli olan nitelikler ilmi" (ma'rifetü evsâfi'r-ruvât), "râviler terazisi ilmi" (ilmü mîzânî'r-ricâl) ve "ricâl tenkidi ilmi" (ilmü nakdi'r-ricâl) gibi adlar da kullanılmıştır.

Cerh ve ta'dîl ilmi, hadisin iki ana kısmından biri olan ve aslında sağlam hadis metnine ulaşma amacının gerçekleşmesinde bir araç sayılan isnadın kontrol

sistemidir. Bu sistem sayesinde hadis nakledenlerin dinî ve ilmi ehliyetleri, dolayısıyla rivayetlerinin sağlamlığı ortaya çıkar. Bu sebeple İbnü'l-Medîni, hadis ricâlini bilmeyi ilmin yarısı olarak kabul etmiştir. "Falan zayıftır, filan yalancıdır" şeklindeki tenkitlerinden rahatsız olan Muhammed b. Bündâr el-Cürcânî'ye Ahmed b. Hanbel'in, "Peki sen susarsan, ben konuşmazsam cahiller hadisin sağlamlığını sakatından nasıl ayırt edecekler?" demesi bu ilmin önemini ifade etmektedir.

Temel İslâmî ilimlerin büyük ölçüde nakle dayanması sebebiyle cerh ve ta'dîl ilmine ait kurallar kıraat, fıkıh, tarih, dil ve edebiyat gibi ilim dallarında da kullanılmıştır. Fıkıhta uygulama alanı bulan cerh ve ta'dîl, İslâm muhâkeme usulünün önemli bir konusu olan şahitlik müessesesinde "şahitlerin tezkîyesi" adıyla yer almaktadır. Âdil, hür ve dikkatli olması şart koşulan şahidin bu özelliklere sahip olup olmadığı, fıkıhta cerh ve ta'dîl yerine kullanılan tezkîye usulü ile anlaşılmaktadır.

Hadiste çok önemli bir yeri olan râviler tarihi, başlangıçta siyer, megâzî veya cihad adını taşıyan bablar halinde hadis edebiyatı içinde yer alan İslâm tarihinin bir kolu idi. Bu sebeple İbn Maîn, İbnü'l-Medîni ve Buhârî gibi âlimler hadis ricâli ile ilgili eserlerine "tarih" adını vermişlerdir. Hadisçilerin cerh ve ta'dîl metotları büyük ölçüde tarih ilminde de kullanılmış, meselâ hadis râvisinde aranan adâlet ve zabt şartı tarihçide de aranmıştır. Fakat tarih ilminde bu metotlar hadis ilminde olduğu kadar başarı bir şekilde kullanılamamıştır.

Arap dili ve edebiyatı âlimleri, dil kaynağının sıhhatini ve bu kaynaktan nakilde bulunanların ehliyetlerini tesbit ederken cerh ve ta'dîl metodunu geniş biçimde kullanmışlar, dille ilgili malzemeleri topladıkları kimselerin doğru sözlü, güvenilir ve âdil olmalarını şart koşmuşlar, bu amaçla dil ve edebiyat âlimlerinin tenkide tâbi tutulduğu tabakat kitapları telif etmişlerdir.

Gıybet olduğu gerekçesiyle râvilerin cerhedilmesine karşı çıkanlar da olmuştur. Halbuki Allah Teâlâ şahitlerin âdil ve güvenilir olmasını (bk. el-Bakara 2/282) ve fâsiğın verdiği haberin doğruluğunun araştırılmasını (bk. el-Hucurât 49/12) emretmiş, Hz. Peygamber de bazı şahıslar hakkında cerh ve ta'dîl ifadeleri kullanmıştır. Meselâ kendisini ziyaret etmek isteyen bir kişiyi, "O kabilesinde kö-

tü olarak tanınan biridir" (Buhârî, "Edeb", 38; Ebû Dâvûd, "Edeb", 5) diye yermiş, Abdullah b. Ömer'i de, "Ne iyi adamdır, sâlih kişidir" (Buhârî, "Menâkıb", 19; Müslim, "Fezâ'il", 139, 140) diyerek övmüştür. Sahâbîler de rivayetleri Kur'an ve Sünnet'in koyduğu esaslar içinde doğru olarak tesbit etmek amacıyla son derece dindar kimseleri bile gerektiğinde cerhetmekten kaçınmamışlardır. Zira haberler, akıllı ve sözüne güvenilir kimseler tarafından nakledildiği takdirde delil olarak kullanılabilir. Kişinin akıllı ve güvenilir olup olmadığı ise ancak tenkitle anlaşılır. Ayrıca dünya işleri için bile şahitlerin mutlaka tezkîye edilmesi gereği, dinin kaynaklarından biri olan hadisleri hata ve yalana karşı korumak için râvilerin cerhedilmesinin zorunlu olduğunu ortaya koyar. Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın, "Kendilerini tenkit ettiğim kimselerin bana düşman olması, 'Yalana karşı hadislerimi niçin korumadın?' diyerek Resûlullah'ın düşman olmasından iyidir" demesi, hadis âlimlerinin ehliyetli râvileri cerhetmenin haram olan gıybetle girmedikleri kanaatinde olduklarını göstermektedir.

Tarihçesi. Cerh ve ta'dîl ilminin doğuşunun ve daha sonra ayrı bir ilim haline gelişinin başlıca sebepleri, insan zaafı ve hadis uydurmaçılığı hareketidir. İnsanın zaaflarından olan unutma ve yalınma, zaman zaman hadis rivayet edenlerde de görülmüştür. Öte yandan "fitne" diye anılan, Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle başlayıp Hz. Ali ile Muâviye arasında devam eden ve hadis uydurmaçılığını başlatan olaylar, râvilerin sıkı bir denetime tâbi tutulmasını gerekli kılmıştır. Hadis uydurmaçılığının cerh ve ta'dîle kazandırdığı bu yeni boyutu İbn Sîrîn (ö. 110/728) şöyle açıklamaktadır: "Önceleri isnad aranmazdı. Ancak fitne ortaya çıktıktan sonra râvilerin adları sorulmaya başlandı. Böylece sünnet ehli olanların hadisleri alınır, bid'at ehlinin hadisleri terkedilirdi". İbn Abbas da hadislere yalan karıştırılmadan önce Hz. Peygamber'den bir söz nakledildiğinde gözlerini dört açıp kulak kesildiklerini, fakat insanları doğru yanlış ayırımı yapmaksızın duydukları her şeyi nakletmeye başladıkları sonra sadece bildikleri rivayetlere kulak verdiklerini söylemiştir. Bu husus, cerh ve ta'dîl hareketinin hadis râvilerine yönelik ve giderek sistemleşen bir ilim haline gelmesinde hadis uydurma teşebbüslerinin önemli rolü olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber

devrinde ise ashabin, hadisleri her türlü sahtelikten uzak tutmada gösterdikleri titizlik sebebiyle birbirlerinden duydukları rivayetleri bizzat Peygamber'e sormaları gayet sınırlı bir çerçevede kalmaktaydı.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra devlet idaresini üstlenen Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali devirlerinde de cerh ve ta'dil faaliyetlerinin büyük ölçüde haberin doğruluğunu tekit gayesiyle sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Kur'an ve Sünnet'i en iyi bilen sahâbilerden olmasına rağmen Hz. Ebû Bekir, düşülmesi muhtemel hatalara karşı, ninenin torunundan alacağı mirasla ilgili hadiste olduğu gibi, gerektiğinde râviden rivayetine dair şahit getirmesini istemiş, bu sebeple kendisi, Hâkim en-Nisâbüri ve Zehebî tarafından râvi hakkında ilk araştırma yapan münekkit sayılmıştır.

Hz. Ömer de rivayet esnasında farkında olmadan fazla veya eksik bir şey söyleyerek daha sonra gelenlerin bunları hadis diye rivayet edip de tahrife sebebiyet verebilecekleri endişesiyle hadis rivayetinde sertliğe varan bir hassasiyet göstermiştir. Bazı sahâbilerden rivayetlerine dair şahit istemesi yanında çok hadis rivayet edenleri uyarılmış, Irak'a gönderdiği heyetten gittikleri yerlerde az hadis rivayet etmelerini istemiştir. Hatta fazla hadis rivayet ettikleri gerekçesiyle Abdullah b. Mes'ûd, Ebû'd-Derdâ, Ebû Zer ve Ukbe b. Âmir el-Cühenî gibi sahâbileri Medine'de alıkoyduğu rivayet edilmiş, ancak İbn Hazm bu rivayetin aslısı olduğunu ileri sürmüştür (*el-İhkâm*, II, 139). Hz. Ömer, hadis rivayeti konusunda ashâbı bu derece sıkı kontrol altında tutması sebebiyle, İbn Hibbân tarafından râviler hakkında geniş ve ayrıntılı araştırma yapan ilk münekkit olarak kabul edilmiştir.

Ricâl tenkidinde kendisine has bir yol takip eden Hz. Ali de selefleri gibi hadis rivayetinde ihtiyatlı davranmış, "Resûlullah'a yalan isnat etmektense gökten düşmeyi tercih edeceğini" belirtmiş ve râvileri, rivayetlerini Hz. Peygamber'den duyduklarına dair yemin ettikleri takdirde onaylayacağını söylemiştir. Bu metoduyla Hz. Ali önde gelen sahâbî münekkitler arasında yer almıştır. Hulefâ-yi Râşidîn'den başka İbn Abbas, Abdullah b. Selâm, Ubâde b. Sâmî, Enes b. Mâlik ve özellikle de Hz. Âişe râvileri tenkit etmişlerdir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hadis rivayetinde gösterdikleri titizlik ve aldıkları sıkı tedbirlerin amacı, kendile-

rine hadis nakledenlerin yalancılığından şüphelendikleri için onların hadis rivayet etmelerine engel olmak değil, hadis rivayetinde insan tabiatından kaynaklanan hataları önlemek veya asgariye indirmek, ayrıca fetihler sebebiyle hızla genişlemeye başlayan İslâm coğrafyasında bulunan İslâm düşmanlarının, münaflıkların ve mürtedlerin, maksatlarına uygun hadisler icat etme ihtimali gibi dıştan gelebilecek düşmanca davranışlara karşı koymaktır. Çünkü bu dönemde hiçbir sahâbînin diğerini kasıtlı olarak yalan söylemekle itham ettiği vâki değildir. Berâ b. Âzib, sahâbeden hadis duyanların bu hadisleri duymayanlara ilettiğini, fakat onların yalan söylemediğini belirtmiştir. Enes b. Mâlik, naklettiği bir hadisi Resûlullah'tan bizzat işitip işitmediği kendisine sorulduğunda kızmış, "Biz birbirimize yalan söylemedik" demiştir. İmrân b. Husayn ise kesinlikle hadis uydurmadıklarını, fakat farkına varmadan bazı hatalara düştüklerini itiraf etmiştir. Hz. Ömer, rivayetlerine dair kendilerinden şahit istediği Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Übey b. Kâ'b'a, bu davranışıyla onları yalancılıkla itham etmediğini söylemiş, ancak Resûlullah'tan hadis nakletmenin zor bir iş olduğunu, insanların bu rivayetlere dayanarak yanlış bir harekette bulunmalarından endişe ettiği için bu yola başvurduğunu belirtme ihtiyacını duymuştur. Hz. Ali'nin râvilere yemin teklif etmesi de onları yalancı kabul ettiği için değil rivayetlerinde gevşek davranmalarına engel olmak içindir.

Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle başlayıp devam eden iç karışıklıklar, hadis râvilerinin daha dikkatli bir şekilde incelenmesini gerektirmiş ve o zamana kadar pek aranmayan isnad uygulamasını zorunlu hale getirmiştir. Böylece meselenin odak noktasını oluşturan isnadın ortaya çıkması ile cerh ve ta'dil faaliyetleri belirginleşerek daha sistemli bir merhaleye ulaşmıştır.

Ashap devrinde görülen tenkitlerin sebebi genellikle unutkanlık, yanılma, hadisi iyi anlayamama veya iyi ezberleyememe gibi zekâ ve kabiliyet farklılığından doğan tabii hatalardır. Bununla birlikte bazı sahâbîlerin nâdiren de olsa "yalan" (kizb) kelimesini kullanarak birbirlerini tenkit ettikleri görülmektedir. Ancak konuyu öncelikle dil yönünden ele alan hadis âlimleri, yaygın olarak "yalancılık" anlamında kullanılan *kizb* kelimesinin "hata ve yanılma" mânasına da gel-

diğini tesbit etmişlerdir. Bâcî, Mecdüddin İbnü'l-Esîr, Takıyyüddin İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye, İbn Hacer el-Askalânî ve Bedreddin el-Aynî gibi âlimler bu kanaati paylaşmaktadırlar. Diğer taraftan İbn Abdülberr'in de belirttiği gibi ashap ve ulemâ arasında cereyan eden bu gibi sözler, kızgınlıkla söylenen sözler olarak da kabul edilebilir.

Hz. Peygamber'in vefatı ile başlayıp yaklaşık 150 (767) yılına kadar devam eden tâbiîn dönemi râvileri, rivayet ettikleri hadisleri iyi anlayan ve ezberleyen güvenilir ve doğru sözlü kimseler olduğu için aralarında tenkide uğrayanların sayısı azdır. Bununla birlikte içlerinde hatasından dolayı tenkit edilenler yanında Hâricî, Şîi ve Kaderî fırkalarının elebaşısı olan bid'atçılar da vardır. II. (VIII.) yüzyılın ortalarına kadar hayatta olan orta ve küçük yaşlı tâbiîler içinde zabt ve adâlet yönüyle de cerhedilmiş râvilerin sayısı giderek artmıştır. Ashabın tenkit metodunu örnek alan tâbiîn münekkitleri arasında Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe, Urve b. Zübeyr, Süleyman b. Yesâr, Saîd b. Cübeyr, İbrâhim en-Nehaî, Hârice b. Zeyd b. Sâbit, Tâvûs b. Keysân, Şa'bî, Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir, Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn, Atâ b. Ebû Rebâh, İbn Şihâb ez-Zührî, Eyyûb es-Sahtiyânî, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Hişâm b. Urve ve A'meşî (ö. 148/765) saymak mümkündür.

Tâbiîn devrinde de şifahî olarak yürütülen cerh ve ta'dil faaliyetleri müstakil bir ilim halini alacak şekilde gelişmemekle beraber yaşanan çekişme ve kargaşa ortamı, bu neslin ağır bir tenkitçilik yükünü omuzlamasını gerektirmiştir. Bu dönemdeki tenkitçiliğin en önemli özelliği, Hz. Peygamber'in hadislerini siyasî ve itikadî amaçlarla kullanma girişimleri karşısında râvinin zabt yanında adâlet yönüyle de tenkide tâbi tutulmasıdır.

II. (VIII.) yüzyılın ortalarından itibaren başlayan tebeu't-tâbiîn devriyle hadis tenkitçiliği yeni bir safhaya girmiştir. Bu dönemde İslâm coğrafyasında değişik merkezlerde tenkitçilik ekolleri daha da belirginleşmiş, hadis rivayetiyle uğraşanlar çoğaldıkça tenkide uğrayanların sayısı da artmış ve pek çok münekkit hadisci yetişmiştir. Bid'at, taassup, felsefe ve *ilhâd** hareketlerinin yaygınlaşmasıyla hadis uydurmacılığı da artmıştır. Daha önceki devirle kıyaslanmayacak de-

recede yaygınlaşmış önem kazanan ilim yolculukları, münekkithlerin belli bir yörede kalmayıp bütün ilim merkezlerini dolaşarak sened ve râvi soruşturması yapmasına zemin hazırlamış, bu sebeple de dönemin münekkithleri belli bir bölgenin râvileri hakkında değil genel olarak bütün râviler hakkında kanaat belirtmişlerdir.

Tenkith faaliyetleri tebeu't-tâbiîn döneminde tedvîn edilmeye başlanmış ve ilk defa Basra'da Yahyâ b. Saîd el-Kattân cerh ve ta'dil ile ilgili sözlerini yazılı olarak bir araya getirmiştir. Bu dönemde râvi tenkidleriyle uğraşan âlimler arasında Kûfe'de Süfyân es-Sevrî, Vekî b. Cerrâh, Basra'da Şu'be b. Haccâc ve Abdurrahman b. Mehdî, Horasan'da Abdullah b. Mübârek, Medine'de Mâlik b. Enes ve Süfyân b. Uyeyne, Dimaşk'ta Abdurrahman el-Evzâî ve Mısır'da Leys b. Sa'd'ın adları zikredilebilir. Bunlardan, kendilerini tenkitçiliğe adanmış olan Yahyâ b. Saîd el-Kattân ile İbn Mehdî'nin tenkidine uğrayanların rivayetleri kesinlikle reddedilmiş, iyi kabul ettikleri de güvenilir ve makbul sayılmıştır.

Cerh ve ta'dil faaliyetlerinin müstakil bir ilim olarak kabul edilmeye başlandığı tebeu't-tâbiîn dönemi 220 (835) civarında sona ermiş, bunu takip eden yıllarda İbn Sa'd ile (ö. 230/845) başlayan ve aynı yüzyılın son çeyreğine kadar devam eden zaman dilimi, mütehasıs eleman ve eser tasnifi bakımından bu ilmin altın çağı sayılmıştır. Bu dönemde Ahmed b. Hanbel ve Buhârî'nin temsil ettiği iki tabaka bu sahadaki gelişmelerin zirvesidir. Aynı devrede genellikle tarih, tabakat, ilel, ma'rifetü'r-ricâl ve suâlât gibi adlarla, önceki münekkithlerin tenkit ve ictihadlarını da ihtiva edecek şekilde cerh ve ta'dil eserleri telif edilmiş, ayrıca cerh ve ta'dil ilminin genel kuraları ve kendine has lafızları teşekkül etmiştir. Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medîni ve Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere İbn Sa'd, Ebû Hayseme Zühre b. Harb, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, İshak b. Râhüve ve Amr b. Ali el-Fellâs gibi âlimler bu devrin ünlü münekkithlerindedir. Daha sonraki devrin önde gelen tenkitçileri arasında Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (ö. 255/868), Buhârî, Zühli, Ebû İshak el-Cüzcânî, Ebû'l-Hasan el-İclî, Müslim b. Haccâc, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Bakî b. Mahled, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû İsa et-Tirmizî, Ebû Zür'a ed-Dimaşkî, İbrâhim el-Harbî, İbn Ebû Âsim, Abdullah b. Ahmed b. Han-

bel, Ebû Bekir el-Bezzâr, Sâlih Cezere, Ebû Bekir el-Firyâbî, Nesâî, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, İbnü'l-Cârûd, İbn Cerîr et-Taberî, İbn Huzeyme, Ebû Ca'fer el-Ukaylî, İbn Ebû Hâtim er-Râzî, İbn Hibbân, Taberânî, İbn Adî el-Cürcânî, Ebû Bekir Ahmed b. İbrâhim el-İsmâilî, Ebû'l-Feth el-Ezdî, Ebû Ahmed Hâkim el-Kebîr ve Dârekutnî (ö. 385/995) gibi münekkithler yer alır.

Cerh ve ta'dile dair orijinal çalışmalar IV. (X.) yüzyılın sonlarına doğru büyük ölçüde tamamlanmış, daha sonraki çalışmalar genellikle önceki eserler üzerinde cem' ve ihtisar şeklinde yürütülmüştür. Bunun en önemli sebebi hadis külliyyatı tasnifinin sona ermesi, râvilerin durumlarının açıklığa kavuşmuş olmasıdır. Cerh ve ta'dil çalışmalarında daha çok taklit karakterinin hâkim olmaya başladığı V. (XI.) yüzyılda Hâkim en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014), İbn Ebû'l-Fevâris, Ebû Bekir el-Berkânî, Ebû Zer el-Hevârî, Ebû Ya'lâ el-Hallî, Ebû Bekir el-Beyhakî, İbn Hazm, İbn Abdülber en-Nemeri, Hatîb el-Bağdâdî, Ebû'l-Velid el-Bâcî, İbn Mâkûlâ diye tanınan Ali b. Hibetullah (ö. 475/1082) gibi münekkithler yetişmiştir. Daha sonraki devirlerin tanınmış münekkithleri arasında Kâdî İyâz (ö. 544/1149), Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir, Ebû Tâhir es-Silefî, İbn Beşkûvâl, Ebû Mûsâ el-Medîni, Ebû Bekir el-Hâzimî, İbnü'l-Kattân el-Mağribî, İbnü's-Salâh, Münzirî, Takıyyüddin İbn Dakîku'l-İd, Takıyyüddin İbn Teymiyye, Yüsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, Zehebî, Zeynüddin el-İrâkî, İbn Hacer el-Askalânî, Bedreddin el-Aynî, Sehâvî ve Süyûtî (ö. 911/1505) sayılabilir. Bu münekkithler, ya Yahyâ b. Maîn ve İbn Ebû Hâtim er-Râzî gibi bütün râvileri veya Mâlik b. Enes ve Şu'be b. Haccâc gibi râvilerin çoğunu, yahut da Şâfiî ve İbn Uyeyne gibi gerektiğinde bazı râvileri cerh ve ta'dile tâbi tutmuşlardır. Tenkit tarzı itibarıyla bir kısmı ta'dilde aşırı temkin ve hassasiyet göstererek basit bir iki hatasından dolayı râviyi hemen cerhetme yolunu tutmuş, bazıları ılımlı hareket etmiş, bazıları da tenkitte oldukça gevşek davranmışlardır.

Cerh ve Ta'dil Konuları. A) Münekkith Açısından. Hadis âlimleri, cerh ve ta'dil ile uğraşacak münekkithlerin bilgili, doğru sözlü, tarafsız, iyi niyetli, cerh ve ta'dil sebepleriyle cerh ve ta'dil lafızlarının anlamını bilen, takvâ sahibi kimseler olmasını şart koşmuşlardır. Bu temel şartlar yanında tenkitte ölçülü ve ılımlı olmayı, râvinin cerhiyle birlikte varsa iyi yönleri-

ni de belirtmeyi ve gerektiğinde gereği kadar cerhetmeyi tenkitçiliğin âdâbından saymışlardır. Güvenilir olmayan bir münekkithin âdil bir râviyi cerhedemeyeceği, âdil ve dikkatli olmayanın cerh ve ta'dilin kabul edilemeyeceği, hangi sebeple olursa olsun tutuculuktan, kin, öfke ve rekabet duygusundan kaynaklanan tenkitlerin geçerli sayılmayacağı belirtilmiştir. Ali b. Medîni, bu konunun dini ilgilendiren çok önemli bir mesele olduğunu ifade ederek kendi babasının, Ebû Dâvûd ise oğlunun hadis rivayetinde zayıf olduğunu söylemekten çekinmemiş, Zeyd b. Ebû Üneyse de kardeşi Yahyâ'yı yalancı diye cerhetmek suretiyle en güzel tarafsızlık örneğini vermiştir. Münekkithin ayrıca diğer münekkithlerin özel olarak kullandıkları tenkit lafızlarını iyi bilmesi, böylece cerh amacıyla söylenmemiş bir ifadeyi cerh mânâsında anlama hatasına düşmemesi gerekir. Tenkitçilerin tenkit lafızları üzerindeki ihtisasının iyi araştırılması gerektiğini belirten Tâceddin es-Sübkî, cerh ve ta'dil lafızlarının ifade ettiği mânaları, özellikle örflere göre anlamı değişen, bazan övgü bazan da yergi ifade eden lafızları iyi bilmenin ancak ilimle bütünleşmiş kimselerin erişebileceği zor bir sanat olduğunu söylemiştir. Diğer taraftan münekkith râviyi uygun mertebeye yerleştirirken aşırılığa kaçmamalıdır. Dinî açıdan cerhine ihtiyaç bulunmayanları cerhetmek veya râvinin kusurlarını gereğinden fazla sayıp dökmek, hatta sadece bir kusuru ile cerhi mümkün ve yeterli iken daha başka kusurlarını ortaya çıkarmak gibi davranışlarla İslâmî tenkit zihniyetine ve ahlâka aykırı davranmamalıdır. Bundan dolayı Şâfiî, Buhârî ve Ebû Hâtim er-Râzî gibi münekkithler tenkitlerinde kırıncı olmamaya özen göstermişlerdir. Münekkithlerin söz konusu hatalara düşebilecekleri dikkate alınarak cerh ve ta'dillerin kabulünde temkinli davranılmalıdır. Münekkithin cerhini kabule engel bir sebep bulunabileceği düşüncesiyle bazı münekkithlerin sözüne dayanarak râvilerin hemen cerhedilmemesi ve konu üzerinde titizlikle durulması gerektiği belirtilmiştir. Ünlü bir bilgin veya önde gelen bir hadisçi olsa bile her cârihin her râvi hakkındaki sözü dikkate alınmamalıdır. Zira bir râviyi cerheden kimsenin bizzat kendisinin cerhedilmiş olması, tenkitlerinde aşırı müsamahakâr veya katı davranması, yahut tarafgirlik, taassup, kin, haset ve düşmanlık gibi subjektif unsurlara yer ve-

rerek cerh sebebi sayılmayan davranışlarla râviyi tenkit etmesi mümkündür.

B) Râvi Açısından. Hadis ve fıkıh âlimleri, bir râvinin rivayetini kabul edebilmek için onun adâlet ve zabt sahibi olmasını şart koşmuşlardır. Adâlet râvinin Allah'ın emirlerine uyması, yasaklarından kaçınması, onur kırıcı davranışlardan uzak durması demektir. Âdil bir kimsenin, durumu bilinmeyen başka bir şahsın âdil olduğunu belirtmesi (tezkiye*) râvinin adâletini gösterir. Bu işi yapan kimseye müzekkî veya muaddil denir. Râvilerin adâleti genellikle tezkiye yoluyla tesbit edilir. Ancak hadis ve usul bilginleri, şehâdet ve rivayete bakış açılarına göre, tezkiye için gerekli müzekkî sayısının bir veya iki kişi olması gerektiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları da bir râvinin hadisinin, cerh edilen râvilerin hadislerinin bulunmadığı *Şaḥîḥ-i Buḥârî* veya *Şaḥîḥ-i Müslim*'de yer almasının o râvi için ta'dil anlamına geldiğini söylemişlerdir.

Zabt, râvinin işittiği bir hadisi -aradan uzun süre geçse de- her türlü değişiklikten koruyarak istendiği anda hatırlayıp rivayet edecek şekilde hâfızasında tutabilme yeteneğidir. Hadis âlimleri, râvinin dinen güvenilir olmasını başta gelen şart olarak ileri sürmüşler, ancak bunu yeterli görmeyerek dindarlıkları ile meşhur pek çok râvinin rivayetini ilmi bakımdan güvenilir olmadıkları gerekçeyle kabul etmemişlerdir. Ebû'z-Zinâd, Medine'de hepsi de güvenilir olan yaklaşık 100 kişiye rastladığını, fakat rivayete ehil olmadıkları için hiçbirinden hadis almadığını söylemiştir. İmam Mâlik de Mescid-i Nebevî'de hadis rivayet eden yetmiş kişiyle karşılaştığını, her birinin kendisine hazine teslim edilecek kadar emin olduğunu, fakat rivayete ehil olmadıkları için hiçbirinden hadis almadığını belirtmiştir. İbnü'l-Mübârek, bir mecliste Abbâd b. Kesîr'den söz açıldığında dindarlığını över, fakat kendisinden hadis alınmamasını öğütlerdi.

Râvinin zabt sahibi olup olmadığı, rivayetlerinin sika* râvilerin rivayetleriyle mukayesesi veya râvinin denenmesiyle tesbit edilir. Abdurrahman b. Mehdî ve diğer bazı âlimler râvileri zabtlarına göre, hıfz ve itkân sahibi olanlar, bazan yalnızca da hadisleri genellikle sahih olanlar ve çoğu zaman yanılanlar şeklinde üç katagoriye ayırırlar. Râvilerin bu şekilde gruplandırılması, adâlet gibi zabtın da değişken bir nitelik olduğunu gösterir. Bu değişkenlik râviler arasında olabile-

ceği gibi bir râvinin hayatının farklı devrelerinde bunama ve yaşlılık gibi sebeplere bağlı olarak da meydana gelebilir. Râvinin zabtının değişmesiyle rivayet ettiği hadisin sıhhat derecesi de değişmekte ve ona göre adlandırılmaktadır. Sehâvî, "hasen lizâtihi" olan hadisin râvilerindeki zabtın sahih hadis râvilerindeki zabttan eksik olduğunu, bundan başka arada bir fark bulunmadığını ifade etmiştir (ayrıca bk. ZABT).

C) Râvinin Kusurları. İbn Hacer, râvinin cerhine sebep olan kusurları beşi adâlet, beşi de zabt sıfatıyla ilgili olmak üzere on grupta toplamış ve bunları kusurun ehemmiyet derecesine göre sıralamıştır. Adâlet sıfatıyla ilgili kusurlardan olan yalancılık, râvinin uydurduğu bir hadisi Hz. Peygamber'e isnat etmesidir. Hadis rivayetinde kasıtlı olarak yalan söylemek râvinin adâletini yok eden en ağır cerh sebebidir. Yalancılığı tesbit edilen râvinin rivayeti bu suçtan tövbe etse bile bir daha kabul edilmez. Hz. Peygamber'e yalan isnat ettiği kesin şekilde bilinmemekle birlikte genel olarak yalancılıkla itham edilen râvinin rivayeti de terkedilir (bk. KIZB). Büyük günah işlemek veya küçük günah işlemekte ısrar etmek suretiyle Allah'ın emirlerine uymamak (fisk) ve yalancılığı mubah sayarak mezhebinin propagandasını yapacak şekilde bid'atçı olmak râvinin adâlet sıfatıyla ilgili kusurlardandır. Râvinin şahsının veya halinin bilinmemesi de bir kusurdur (bk. CEHÂLET).

Zabt sıfatıyla ilgili kusurlardan biri râvinin çok yalanlıdır (bk. GALAT). Münekkitler kasıtlı olmayan ve aşırılığa kaçmayan hataları hoş görüyle karşılamışlar, ancak hatada ısrar etmeyi hatadan daha büyük bir cerh sebebi sayarak böyle bir râvinin bütün rivayetlerinin geçersiz olduğunu ve artık hadisinin yazılmayacağını belirtmişlerdir. Rivayet ettiği kitapta yanlışlık olduğunu söyleyenlere hemen inanmak ve kendisine empoze edilen hadisi alıp yazmak (gaflet*), "tahdis" kurallarını bilmemekten dolayı farklı derece ve mertebedeki rivayetleri veya râvileri birbirine karıştırmak (vehim*) zabtın yetersiz olduğunu gösterir.

Zayıf bir râvinin sika râvilere veya sika bir râvinin kendisinden daha sika olan râvilerin rivayetlerine aykırı hadis nakletmesi (muḥalefet*), sika olarak bilinen bir râvinin akıl ve hâfızasında meydana gelen bozukluk sebebiyle rivayetlerinde çok hataya düşmesi de (sû'ü'l-hıfz*) râvi için cerh sebebi sayılır.

D) Cerh ve Ta'dil Sebebinin Açıklanması. Râviler hakkındaki cerh ve ta'diller, gerekçelerinin açıklanıp açıklanmaması bakımından ikiye ayrılır. Ehli tarafından yapılan ve geçerli sebeplere dayanan cerh ve ta'dillerin kabulünde ihtilâf yoktur. Gerekçeleri açıklanmayan, "müphem cerh ve ta'dil" diye adlandırılan tenkitlerin kabul edilip edilmeyeceği konusunda ise şu görüşler ileri sürülmüştür: 1. İslâm âlimlerinin çoğuna göre, gerekli şartları taşıyan münekkidin gerekçesini belirtmediği ta'dil makbul olmakla beraber böyle bir cerh makbul değildir. Buna göre râvinin adâletini gösteren sebepleri teker teker saymak zor olduğundan mücmel ta'dilin kabul edilmesi gerekir. Halbuki cerh için bir tek sebep söylemek kolay ve yeterlidir. Ayrıca cerh sebebi sayılabilecek davranışlar konusunda münekkitlerin aynı fikirde olmayıp bazılarınca cerh sebebi kabul edilen bir davranışın diğerlerinde cerh sebebi sayılmaması, cerhin gerekçesini açıklama zarureti ortaya çıkarmaktadır. 2. Yaygın görüşün aksine ta'dil sebebinin açıklanması gerekli değildir. Çünkü genellikle dış durumuna bakılarak ta'dil edilen râvide ta'dil sebebinin yapmacık davranışlara dayanması ihtimalinden dolayı ta'dil gerekçesinin açıklanmasına ihtiyaç vardır. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, Gazzâlî ve Fahreddin er-Râzî bu görüştedir. 3. Münekkidin aslında cerh veya ta'dilli gerektirmeyen bir sebebe dayanarak râviyi cerh veya ta'dil etmesi mümkün olduğu için hem cerhin hem de ta'dilin gerekçesi açıklanmalıdır. Hatîb el-Bağdâdî ve usulcüler bu görüşü kabul etmişlerdir. 4. Cerh ve ta'dil sebeplerini iyi bilen, basiretli, itikadı sağlam bir münekkidin cerh ve ta'dilin gerekçesini açıklaması şart değildir. Hatîb el-Bağdâdî, Bâkullânî, Zeynüddin el-İrâkî ve Ömer b. Raslân el-Bulkinî gibi âlimler bu görüşü benimsemişlerdir.

E) Cerh ve Ta'dilin Teâruzu. Bir râvi hakkında bağdaştırılmayacak tarzda hem cerh hem de ta'dil bulunabilir. Böyle bir durum (teâruz*), ya aynı münekkidin veya aynı münekkitlerin tenkitlerinden kaynaklanabilir. Aynı münekkidin tenkitlerinde teâruz olması halinde itihahında değişiklik söz konusu olduğu için sonraki tenkidine göre hüküm verilir. Farklı münekkitlerin bir râvi hakkındaki tenkitlerinde teâruz varsa yaygın görüşe göre ta'dil edenler sayıca çok olsa bile gerekçesi açıklanan cerh, gerekçesi belir-

tılmeyen ta'dile tercih edilir. Ta'dil edenlerin cerhedenlerden fazla olması halinde muaddillerin çokluğu ta'dilin doğruluğunu, cârihlerin azlığı ise cerhin zayıflığını göstereceği için ta'dilin tercih edileceğini söyleyenler de olmuştur. Bazıları da teâruz halindeki cerh ve ta'dilden hangisinin tercih edileceğinin tercihe imkân veren bir sebeple anlaşılabilirliğini ileri sürmüşlerdir.

Öte yandan bir muhaddisin rivayet ettiği hadisle amel edip fetva vermesi, o hadisin sahih, râvilerinin de âdil olduğunu göstermeyeceği gibi amel ve fetvasının rivayetine aykırı olması da söz konusu hadisin sahih ve râvilerinin âdil olmadığı anlamına gelmez. Çünkü muhaddisin bir hadisle amel edip fetva vermesi ihtiyat için olabileceği gibi rivayetine uygun düşen icmâ ve kıyas gibi başka bir delile veya terğib ve terhib'e dair hadislerle amelî câiz görmesine dayanabilir. Râvinin, kendi rivayetiyle amel etmeyip fetva vermemesi de teâruz veya nesih gibi amele mâni bir halin, yahut naklettiği habere aykırı olan başka bir haberin bulunması gibi bir durumdan kaynaklanabilir.

Râvilerin rivayet ettikleri hadisleri unutkanlık, yanılma veya yalanlama gibi sebeplerle inkâr ettikleri de olmuştur. Hocanın talebesine yaptığı rivayeti inkâr etmesi demek olan bu durumun râvinin adâletini etkileyip etkilemeyeceği tartışılmıştır. Hoca ve talebenin her ikisinin de sika olması şartıyla hoca rivayetini kesin bir dille inkâr ederse iki kesin ifade çatışması olur. Bu durumda asıl olan hocanın sözü dikkate alınarak fer' konumundaki râvinin rivayeti terkedilir. Ancak bu durum râvinin cerhini ve diğer rivayetlerinin reddini gerektirmez.

Cerh ve Ta'dil Lafızları. Münekkitler, cerh ve ta'dil ilminin kurallarına göre tenkit ettikleri kimselerin rivayetlerinin kabulünü veya reddini gerektiren ictihadî hükümleri ifade etmek üzere bazı tabirler kullanmışlardır. Bilindiği kadarıyla bu tabirleri ilk defa derleyen ve ifade ettikleri hükümlere göre sınıflandıran müellif İbn Ebû Hâtîm er-Râzî'dir. Onun tasnifi daha sonraki müelliflerin taksimine de esas teşkil etmiş, Hatîb el-Bağdâdî, İbnü's-Salâh ve Nevevî gibi muhaddisler bu tasnifi olduğu gibi alırken Zehebî, Zeynüddin el-İrâkî, İbn Hacer el-Askalânî, Sehâvî ve Süyûtî bu lafızları daha ayrıntılı bir şekilde tasnif etmişlerdir. Bunların içinde en ayrıntılı tasnif Sehâvî, Süyûtî ve Sindî'nin İbn Ha-

cer'i esas alarak yaptıkları aşağıdaki tak-simdir:

A) Ta'dil Lafızları. Birinci mertebe. "Evseku'n-nâs" (insanların en güveniliridir), "esbetü'n-nâs" (insanların en sağlamıdır), "ileyhi'l-müntehâ fi't-tesebbüt" (sağlamlığın zirvesindedir), "lâ ahade esbete minh" (ondan daha sağlamı yoktur), "men mislû fülân" (onun gibisi var mı?), "fülânün lâ yüs'elü anh" (falan râvi nasıldır diye sorulmaz), "lâ a'rifü lehü nazîran fi'd-dünyâ" (dünyada bir benzerini tanımıyorum), "fülânün asdeku men edrektü mine'l-beşer" (falanca, insanlar içinde karşılaştığım en doğru sözlü râvidir).

İkinci mertebe. "Sikatün sikatün" (çok güvenilirdir), "sikatün sebtün" (güvenilir ve sağlamdır), "sikatün hüccetün" (kendisi güvenilir, hadisi delildir), "sikatün hâfizun" (sağlam bir hadis hâfızıdır), "sebtün hüccetün" (sağlamdır ve hadisi delildir), "sikatün mutkînün" (güvenilir ve sağlamdır), "sikatün me'mûnün", "sebtün hüccetün", "sâhibü hadîsin" (çok güvenilir, sağlam ve rivayeti delil olarak kullanılan bir hadisçidir) gibi râvinin tam anlamıyla sağlam ve güvenilirliğini gösteren aynı veya farklı ta'dil lafızlarının tekrar edilmesi İbn Hacer'e göre ikinci, Zehebî'ye göre birinci derece ta'dil ifadeleridir.

Üçüncü mertebe. "Sikatün", "sebtün", "keennehü mushafün" (mushaf gibi sağlamdır), "hüccetün", "mutkînün", "adlün hâfizun", "adlün zâbitün", "imâmün" (hadiste liderdir), "mizânün" (hadisin sağlamlığını terazi gibi tartar), "kabbânün" (hadisin sıhhatini kantar gibi tartar), "cihbizün" (hadis uzmanıdır), "fârisü'l-hadîs" (hadiste mâhirdir) gibi râvinin adâlet ve zabtının tam olduğunu gösteren lafızlardır.

Dördüncü mertebe. "Sadükun" (doğru sözlüdür), "lâ be'se bih" veya "leyse bihî be's" (zararı yok), "hiyârun" (çok iyi bir insandır), "hiyârü'l-halk", "hayyirun" (çok iyi bir insandır). Râvinin tam anlamıyla zabt sahibi olmadığını gösteren bu lafızlar Zehebî ve İrâkî'nin sıralamasında üçüncü, Sehâvî'ninkinde ise beşinci mertebeye yer alır.

Beşinci mertebe. "Mahallühü es-sıdk" (böylesine sâdik denebilir), "şeyhun" (rivayeti terkedilmez, fakat tek başına da delil olmaz), "ile's-sıdkı mâ hüve" (hadisi sıhatten uzak değildir), "ceyyidü'l-hadîs" (hadisi sahih hadise yakındır), "mukâribü'l-hadîs" veya "mukârebü'l-hadîs" (hadisi şâz ve münker değildir), "sadükun lehü evhâm" (yanlışları çok bir sadüktür), "sadükun yehimü" (yanılır bir sadüktür), "vasatun" veya "şeyhun vasatun" (orta halli bir râvidir).

Altıncı mertebe. "Sâlihu'l-hadîs" (hadisi delil olarak kullanılabilir), "sadükun inşâallah" (doğru sözlü olduğunu sanırım), "ercü ennehü lâ be'se bih" (umarım ki bir zararı yok), "mâ a'lemü bihî be'sen" (bir sakıncası olduğunu bilmiyorum), "leyse bi-bâ'din mine's-savâb" (hadisi sahih olmaktan uzak değildir), "suveylihun" (hadisi delil olabilir), "makbûlün" (hadisi kabul edilebilir), "yurvâ hadîsüh" (hadisi rivayet edilebilir), "yüktübü hadîsüh" (hadisi i'tibar için yazılabilir), "yu'teberu bih" (hadisi i'tibar için alınabilir) gibi en hafif cerh lafızlarına yakın ta'dil ifadeleridir.

Bu tasnifte beşinci ve altıncı mertebedeki ta'dil lafızlarını Zehebî ve İrâkî dördüncü mertebede, Sehâvî ise altıncı mertebede birleştirmişlerdir.

Sehâvî ta'dil mertebelerinin hükmünü şöyle açıklamıştır: "İlk dört mertebedeki lafızlarla ta'dil edilen râvilerin hadisleri delildir. Beşinci mertebeye yer alan, râvinin zabtına işaret etmeyen lafızlarla ta'dil edilenlerin rivayetleri tek başına delil olamaz; hadisleri i'tibar için yazılabilir. Haklarında altıncı mertebedeki ta'dil lafızları kullanılan râvilerin hükmü beşinci mertebenin de altındadır, bazılarının hadisi i'tibar için yazılabilir". Ahmed Muhammed Şâkir de bu lafızları başka bir açıdan değerlendirmiş, ilk üç mertebedeki lafızlarla ta'dil edilen râvilerin hadislerinin birinci derecede sahih olup çoğunun *Şahîhayn*'da bulunduğunu, dördüncü mertebedeki lafızlarla ta'dil edilen râvilerle ait hadislerin Tirmizî'nin "hasen" dediği ikinci derecede sahih olduğunu, beşinci ve altıncı mertebeye lafızlarıyla ta'dil edilenlerin hadislerinin başka tariklerden takviye edilmedikçe merdud sayıldığını, fakat başka tariklerden desteklenirse "hasen li-gayrihi" derecesine yükseleceğini söylemiştir.

B) Cerh Lafızları. Birinci mertebe. "Fîhi makâlün" (hakkında söz edilmiştir), "fîhi da'fün" (biraz zayıftır), "fî hadîsîhi da'fün" (hadisinde zayıflık vardır), "ta'rifü ve tünkiru" (bir bakarsın ma'ruf, bir bakarsın münker hadis rivayet eder), "leyse bizâke'l-kaviy" (pek kuvvetli değildir) veya "leyse bi'l-metîn" yahut "leyse bi'l-kaviy" (kuvvetli değildir), "leyse bi-hüccetin" (hadisi delil olmaz), "leyse bi-umdetin" (hadisine güvenilmez), "leyse bi'l-marđiy" (hadisleri hoş değil), "fîhi hulfün" (güvenilirliğinde ihtilâf vardır), "taanü fîh" veya "tekellemü fîh" (hakkında tenkit vardır), "leyse bi-me'mûnin" (güvenilir değildir), "li'd-da'fi mâ hüve" (zayıflıktan uzak değildir), "seyyiü'l-hıfz" (hâfızası iyi değildir), "leyse yahme-

dünehû" (onu övmüyorlar), "leyse bi'l-hâfiz" (hadis hâfızı değildir), "fî hadîsîhi şey'ün" (hadisinde hafif bir kusur vardır), "fîhi cehâletün" (kendisinde meçhullük vardır), "fîhi ednâ makâlün" (hakkında hafif bir cerh vardır), "gayruhû evseku minh" (başkaları ondan daha güvenilirlerdir), "mechülün" (bilinmeyen bir râvidir), "lâ edrî mâ hüve" (kim olduğunu bilmiyorum). "Leyse min ibili'l-kabbâb", "leyse min cimâli'l-mehâmil" veya "leyse min cemmâzâti'l-mehâmil" (pek sağlam ve güvenilir değildir) ifadeleriyle "fîhi nazarun" (durumu şüphelidir) ve "seketü anh" (münekkitler hakkında herhangi bir şey söylememiştir) lafızları, ayrıca "leyyinü'l-hadîs" veya "fîhi lîn" (hadisinde gevşeklik vardır) tabirleri en hafif cerh ifadeleridir. Ancak Buhârî "fîhi nazar" ve "seketü anh" lafızlarını hadisleri terk edilen kimseler hakkında kullanır. Dârekutnî ise "leyyinü'l-hadîs" ve "fîhi lîn" tabirleriyle râvinin adâletini yok etmeyecek çok hafif bir cerhi kasteder.

İkinci mertebe. "Fülânün daifün" (falan râvi zayıftır), "da'afühü" (münekkitler onun zayıf olduğunu söylemişlerdir), "hadîsuhû münkerun" (hadisi münkerdir), "lehû mâ yünkeru" veya "lehû menâkîru" (münker bazı hadisleri vardır), "muztarîbü'l-hadîs" (hadislerinde dengesizlik vardır), "vâhin" (zayıf bir râvidir), "lâ yuhteccü bih" (hadisi delil olmaz).

Üçüncü mertebe. "Rudde hadîsüh", "merdüdü'l-hadîs", "reddü hadîseh", "tarahû hadîseh", "muttarahû'l-hadîs" veya "matrûhû'l-hadîs" (hadisini terkettiler), "irmi bih" (kaldır at), "lâ şey'e" veya "leyse bi-şey'in" (hiçbir şey değil), "lâ yüsâvî felsen" (iki para etmez), "lâ yüsâvî nevâten" (bir çekirdek etmez), "lâ yüsâvî ba'raten" (bir tezek bile etmez), "tâlifün" (helâk olmuştur), "vâhin bi-merre" (büsbütün zayıftır), "lâ yüktebü hadîsüh" (hadisi hiçbir şekilde yazılmaz), "lâ tahillü'r-rivâyetü anh" (ondan hadis almak helâl değildir), "lâ tahillü kitâbetü hadîsîh" (ondan hadis yazmak helâl değildir) lafızları ve ayrıca Buhârî'ye göre "münkerü'l-hadîs" lafzı üçüncü derecede cerh ifade eder.

Dördüncü mertebe. "Müttehemün bi'l-kizb" (yalancılıkla itham edilmiştir), "müttehemün bi'l-vaz'" (hadis uydurmakla itham edilmiştir), "yesriku'l-hadîs" (bir hocadan almadığı hadisi ondan almış gibi rivayet eder), "hâlikün", "sâkitün" veya "zâhibü'l-hadîs" (hadisi terk edilmiştir), "tere-kühü" veya "metrûkû'l-hadîs" (hadisi terk edilmiştir), "mücmaun alâ terkîh" (ittifakla terk edilmiştir), "müdin" (helâk olmuş-

tur), "hüve alâ yedey adl" (mahvolmuştur), "gayru sikatin velâ me'mûnin" veya "leyse bi-sikatin" (güvenilir değildir), "lâ yu'teberu bih" veya "lâ yu'teberu bi-hadîsîh" (hadisi i'tibar için bile yazılmaz) ve -Buhârî'ye göre- "fîhi nazar" (durumu şüphelidir), "seketü anh" (hakkında herhangi bir şey söylenmemiştir).

Beşinci mertebe. "Kezzâb", "vazzâ", "deccâl" veya "effâk" (yalancı ve iftiracıdır), "yekzibü" (yalan söyler), "yüsebbicü'l-hadîs", "yedau'l-hadîs", "yahteliku'l-hadîs" veya "yefteilü'l-hadîs" (hadis uydurur), "vadaa hadîsen" (bir hadis uydurmuştur), "yezrifü fi'l-hadîs" veya "yezîdü fi'r-rakm" (hadise ilâvede bulunur), "lehû belâyâ" (baş belâsı rivayetleri vardır).

Altıncı mertebe. "Ekzebü'n-nâs" (insanların en yalancısıdır), "ileyhi'l-münthâ fi'l-vaz'" (uydurmacılığın zirvesindedir), "rük-nün min erkânî'l-kezip" (yalancılığın elebaşısıdır), "menbau'l-kizb" veya "ma'dinü'l-kizb" (yalan kaynağıdır), "fülânün mimmen yudrabü'l-meselü bi-kizbih" (yalancılığı darbimesel olmuştur), "cirâbü'l-kizb" (yalan torbasıdır), "cebelün fi'l-kizb" veya "kezzâbün cebelün" (büyük yalancıdır). Bu altı cerh mertebesinin son dördünde bulunan lafızlarla cerhedilen râvilerden hiçbirinin hadisi delil değeri taşımayacağı gibi i'tibar ve istîşâd için de kullanılmaz. İlk iki mertebe lafızlarıyla tenkit edilen râvilerin hadisleri ise i'tibar için kullanılabilir.

Râvilerin tenkidinde kullanılan yukarıdaki ifadeler dışında münekkitler bazan ağır, baş, el ve yüz hareketleriyle râviler hakkındaki hoşnutsuzluklarını belirtmişler, bazan da "itteke hayyâte Selmin lâ-telseüke" (Selm'in yılanlarından sakın, seni ısırmasınlar), "hâtibü leyl" (gece oduncusu), "hammâletü'l-hatab" (odun hamalı), "lehû evâbid" veya "lehû tâmmât" (baş belâsı, felâket rivayetleri vardır), "tayrûn taree aleynâ" (tepemizde bir kuş belirdi), "fessün" (rezil, alçak), "fî dâri fülânin şecerün yahmilü'l-hadîs" (falanca'nın evinde hadis ağacı var), "mâ eşbehe hadîsuhû bi-siyâbi Nisâbü'r" (hadisi ne kadar da Nisâbü'r elbisesine benziyor) gibi ağır cerhten kinaye ifadeler de kullanmışlardır.

Bazı münekkitler cerh ve ta'dîl lafızlarının bir kısmına genel kullanışın dışına çıkarak özel anlam vermişlerdir. Meselâ İbn Maîn, "leyse bi-şey'in" tabirini zayıf râviler hakkında kullandığı gibi bazan da rivayeti az olanlar hakkında kullanmıştır. "Leyse bihi be's" ve "lâ be'se bih" lafızları âlimlerin çoğunluğuna gö-

re orta derecede ta'dîl ifade ederken İbn Maîn ve Nesâ'î'ye göre râvinin sika olduğunu gösterir. Buhârî "seketü anh", "fîhi nazar" ve "münkerü'l-hadîs" tabirlerini yalancı ve hadis uyduranlar hakkında "hadisi terk edilir" anlamında, Müslim de "üktüb anh" ifadesini sika râviler için kullanmıştır. Dârekutnî ise "leyyinü'l-hadîs" ve "fîhi lîn" lafızları ile, râvinin adâletini yok etmeyen ve rivayetinin terkinin gerektirmeyen hafif bir cerh kasteder.

Cerh ve Ta'dîl Literatürü. Hadis tedvîni Hz. Peygamber'in hayatında başlamakla beraber cerh ve ta'dîl ile ilgili eserlerin telifi II. (VIII.) yüzyılın sonlarına kadar gecikmiştir. Bunun en önemli sebebi, konu ve malzeme yönünden henüz berraklaşmayan tenkitçiliğin sözlü olarak yürütülmesidir. Başlangıçta talebelerin hocalarından, râvi ve rivayetiyle ilgili olarak duydukları ve rivayetlerin kenarına yazdıkları notlarla tamamlama ve düzeltme şeklindeki bilgiler, genel olarak hadis ilminin olduğu gibi cerh ve ta'dîl ilminin de ilk yazılı kaynaklarıdır. Daha çok hocalardan nakledilegelen bu bilgiler talebeler tarafından hocaları adına tedvîn edilmiştir.

Zehebî'nin verdiği bilgiye göre cerh ve ta'dîl konusunda ilk eser yazan Yahyâ b. Saîd el-Kattân olmakla birlikte bu ilmin günümüze ulaşabilen ilk örnekleri, hadis tasnifinin olduğu gibi cerh ve ta'dîlin de altın çağı sayılan III. (IX.) yüzyılda kaleme alınmıştır. II. (VIII.) yüzyılın sonlarıyla III. (IX.) yüzyılın başlarında müsnedler, câmi'ler ve sünenlerin yanında cerh ve ta'dîle, tarihe dair eserler yazılarak "sütun gibi sağlam râvilerle fesleğen otu gibi gevşek ve zayıf râvilerin" durumları açıklanmıştır (Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 1). Cerh ve ta'dîle dair eserler büyük ölçüde III. (IX.) yüzyılda kaleme alınmakla beraber bu ilmin kuralları müstakil olarak çok daha sonra tedvîn edilmiştir. Elde mevcut ilk hadis usulü kitabı olarak bilinen Râmihürmüzî'nin (ö. 360/970-71) *el-Muḥaddîşü'l-fâşil* adlı eseri bile IV. (X.) yüzyıl ortalarında yazılmasına rağmen müstakil bir hadis ilmi olarak cerh ve ta'dîle yer vermemiştir. Tesbitlere göre bu ilmi ayrı bir bölüm halinde ele alıp kısaca tanıtan ilk müellif Hâkim en-Nisâbü'rî'dir. Daha sonra usule dair eser yazarlar cerh ve ta'dîl ilmine gereken önemi vermişlerdir. Bununla birlikte bu ilme ait müstakil usul eserlerinin yeterli sayıda olduğu da söylenemez. Bilindiği kadarıyla konu hakkında müstakil olarak yazılan ilk usul ki-

tabı, Tâceddin es-Sübkî'nin (ö. 771/1369-70) *Kâ'ide fi'l-cerh ve't-ta'dîl* adlı küçük risâlesidir. Aynı müellifin *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ* adlı kitabının II. cildinde de yer alan bu risâle, Abdülfettâh Ebû Gudde'nin tahkiki ve açıklamalarıyla neşredilmiştir (Beyrut 1388/1968, 1400/1980; Kahire 1398/1978).

Dar muhtevasına rağmen bu alanda önemli bir ihtiyacı karşılayan eserlerden biri, Hindistanlı âlim Muhammed Abdülhay el-Leknevî'nin (ö. 1304/1886-87) cerh ve ta'dîlin çeşitli meselelerini ele alan *er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl* adlı kitabıdır. Eser yine Ebû Gudde'nin tahkiki, açıklamaları ve üçüncü baskısından (Beyrut 1987) itibaren yapıldığı ilâvelerle yayımlanmıştır. Cemâleddin el-Kâsımî'nin de (ö. 1914) bid'atçılardan rivayeti konu alan *el-Cerh ve't-ta'dîl* adlı küçük bir risâlesi vardır (Beyrut 1985; Kahire, ts.). İlk bakışta cerh ve ta'dîl ilmine dair müstakil bir eser sanılsa da aslında bir hadis usulü kitabı niteliği taşıyan Nüreddin İtr'in *Menhecü'n-nağd fi'ulûmî'l-ğadîş* adlı eseri (Dımaşk 1985) bu alanda bir özellik taşımamakta, sadece bu ilmin bazı konularını özet halinde ihtiva etmektedir. Muhammed Mustafa el-A'zamî, genel olarak hadis tenkit metodunu ele aldığı *Menhecü'n-nağd 'inde'l-muğaddîşin* adlı eserinde (Riyad 1982) cerh ve ta'dîl konularına fazla temas etmemiş, tarih tenkitçiliği metodlarına kıyasla genel hadis tenkitçiliği üzerine durmuş ve şariyatçıların bu husustaki iddialarını cevaplandırmıştır. Muhammed Ziyâurrahman el-A'zamî'nin de ders kitabı niteliğinde *Dirâsât fi'l-cerh ve't-ta'dîl* adlı bir eseri mevcuttur (Naris 1403/1983).

Ahmed Naim'in *Tecrid Tercemesi*'ne yazdığı hadis usulü ile ilgili mukaddime cerh ve ta'dîl ilminin meseleleri hakkında verdiği bilgiler, bu alanda Türkçe'de yapılan ilk çalışma olarak emsallerinden geri kalmayacak niteliktedir.

Kâsım Ali Sa'd, *Mebâhiş fi'ilmî'l-cerh ve't-ta'dîl* adlı eserinde (Beyrut 1988) bu ilmin öneminden, lafızlarından, münekkide bulunması gereken şartlardan ve râvi tenkidıyla uğraşan münekkittlerden bahsetmiştir.

Cerh ve ta'dîl lafızlarıyla ilgili müstakil çalışmalar da yapılmıştır. Bunlardan biri, Yûsuf Muhammed Siddîk'in 103 cerh ve ta'dîl lafzını açıkladığı *eş-Şerh ve't-ta'dîl li-elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl* adlı eseridir (Küveyt 1990). Bir başka çalışma da Sa'dî Hâşimî'nin, nâdir kullanılan

altmış dört cerh lafzını tesbit edip açıkladığı *Şerhu elfâzi't-tecrîhi'n-nâdire ev kâfilleti'l-isti'mâl* adını taşıyan kitabıdır (Mekke, ts.).

Cerh ve ta'dîl ilmi akademik çalışmalara da konu olmuştur. Bunlardan biri, *el-Cerh ve't-ta'dîl li'r-ruvâti 'inde'l-muğaddîşin* adıyla 1974 yılında Kahire Üniversitesi'nde Muhammed İsmâil en-Nedvî tarafından mastur tezi olarak hazırlanmıştır. Bir başka mastur çalışmasını da Ebû Lübâbe Hüseyin yapmış ve *el-Cerh ve't-ta'dîl* adıyla bastırmıştır (Riyad 1979). Yine bir mastur tezi olarak 1975 yılında Fâruk Hamâde tarafından kaleme alınan *el-Menhecü'l-İslâmî fi'l-cerh ve't-ta'dîl* adlı eser de neşredilmiştir (Ribât 1989). Bu sahada Emin Âşikkutlu da bir doktora çalışması yapmıştır (bk. bibl.).

Cerh ve ta'dîl ilminin pratiklerini ihtiva eden eserler, usul eserlerinin aksine oldukça erken bir dönemde telif edilmeğe başlamıştır. Bu konuda yazılan kitapları üç gruba ayırmak mümkündür.

A) Yalnız Zayıf Râvileri İhtiva Eden Eserler. Genellikle "Kitâbü'd-Đu'afâ" veya "Kitâbü'd-Đu'afâ ve'l-metrükîn" adını taşıyan bu eserlerin büyük bir kısmı günümüze ya hiç ulaşmamış veya eksik olarak gelmiştir (bk. DUAFA ve METRÜKİN).

B) Yalnız Sika Râvileri İhtiva Eden Eserler. Umumiyetle "Kitâbü's-Şikât" adı verilen bu tür eserlerden günümüze gelenlerin bazıları şunlardır: 1. *Kitâbü's-Şikât*. Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdullah el-İclî'nin tabakalara göre yazdığı bu eseri Nüreddin el-Heysemî alfabetik olarak tertip etmiştir. İclî 2116 râviyi çok defa tek kelimelik ifadelerle ta'dîl etmiştir. Eser Abdülmu'tî Emîn Kal'acî'nin tahkiğiyle yayımlanmıştır (Beyrut 1405/1984). 2. *eş-Şikât*. İbn Hibbân tarafından tabaka esasına göre düzenlenen eserde alfabetik olarak tâbiîn, tebeu't-tâbiîn ve diğer tabakaların muhaddisleri ele alınır. Eser dokuz cilt halinde basılmıştır (Haydarâbâd 1973-1983). İbn Hibbân'ın yalnız meşhur sika râvileri ihtiva eden *Meşâhîru 'ulemâ' i'l-emşâr* adlı diğer eseri ise önce tabakalara, sonra da Hicaz, Irak, Şam, Mısır, Yemen ve Horasan olmak üzere bölge esasına göre tertip edilmiştir. Aşah, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn nesillerinin meşhurlarına dair olan eser Merzûk Ali İbrâhim'in tahkiğiyle neşredilmiştir (Beyrut 1987). 3. *Târîhu es-mâ' i's-şikât*. İbn Şâhin'in bu alfabetik eserinde 1569 râvi kısa ifadelerle ta'dîl edilmiştir. Kitap Abdülmu'tî Emîn Kal'acî

tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1406/1986).

C) Zayıf ve Sika Râvileri Birlikte İhtiva Eden Eserler. Bu eserlerin belli başlıları şunlardır: 1. *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*. İbn Sa'd'ın bu eseri günümüze ulaşan en eski tabakat kitabıdır. Eserin ilk iki cildi Hz. Peygamber'in hayatına, III. cildi Bedir Gazvesi'ne katılanlara ayrılmış, diğer ciltlerde sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn biyografileri ağırlıklı olmak üzere İbn Sa'd'ın devrine kadar gelen âlimler ele alınmıştır. Eser fihristiyle birlikte dokuz cilt halinde basılmıştır (Beyrut 1388/1968). 2. *Kitâbü't-Târîh*. Yahyâ b. Maîn tarafından yazılan eseri, râvisi Dürî tabaka esasına, sahâbeden sonra da ayrıca şehirlere göre düzenlemiştir. Müellifin cerh ve ta'dîle ilgili sözlerini ihtiva eden eser, Ahmed Muhammed Nürseyf tarafından tahkik edilerek alfabetik sıraya konmuş ve dört cilt halinde yayımlanmıştır (Mekke 1399/1979). İbn Maîn'in, çoğu soru-cevap şeklindeki *Ma'rifetü'r-ricâl* adlı eseri ise eksik olarak günümüze ulaşmış ve iki cüz halinde yayımlanmıştır (Dımaşk 1985). İbn Maîn bazı cerh ve ta'dîl lafızlarına özel mânalar vermiştir. 3. *Kitâbü'l-İlel* ve *ma'rifetü'r-ricâl*. Ahmed b. Hanbel'in, hadis râvilerinin hayatına dair çeşitli bilgiler verdikten sonra onları cerh ve ta'dîl ettiği bu eseri Talat Kocyiğit ve İsmail Cerrahoğlu tarafından iki cilt halinde (I, Ankara 1963; II, İstanbul 1987), Vasiyyullah b. Muhammed Abbas tarafından da dört cilt halinde (Beyrut-Riyad 1408/1988) yayımlanmıştır. 4. *eş-Târîhu'l-kebir*. Buhârî bu eserinde 13.000'e yakın râviyi isimlerinin ve baba adlarının ilk harfine göre sıralamış, haklarında kısa bilgiler verdikten sonra kendine has tenkit üslûbu ile cerh ve ta'dîl etmiştir. Eser dört büyük cilt (sekiz cüz) halinde basılmıştır (Haydarâbâd 1361-1364). 5. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. En muhtevalı cerh ve ta'dîl kitabı olan İbn Ebû Hâtim er-Râzî'nin bu eseri de basılmıştır (Haydarâbâd 1941-1953).

Umumi mahiyetteki cerh ve ta'dîl kitapları yanında bir veya birkaç hadis kitabındaki râvileri ihtiva eden eserler de kaleme alınmıştır. Ahmed b. Muhammed el-Kelâbâzî'nin *Ricâlü Şahîhi'l-Buhârî* (nşr. Abdullah el-Leyî, Beyrut 1407/1987) adlı eseriyle Râdiyüddin es-Sâgânî'nin *el-Cem' beyne's-Şahîhayn*'i (nşr. Eşref b. Abdülmaksûd, Beyrut 1409/1989), *Kütüb-i Sitte* ricâline dair Abdülganî el-Makdisî el-Cemmâilî'nin *el-Ke-mâl fi ma'rifetü'r-ricâl*'i, bu eserin bi-

rer muhtasarı olan Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl'i* ve İbn Hacer'in 12.415 râvinin hal tercümesini ihtiva eden *Tehzîbü'l-Tehzîb'i* (Haydarâbâd 1325-1327) bu tür eserlere örnek olarak zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "crh" md.; *el-Muavatta*³, "Ferâ'iz", 8; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, X, 274-275; Müsned, I, 327; Dârimî, "Ferâ'iz", 19, "İsti'zân", 1, 2, 3; Buhârî, "Edeb", 38, "Menâkıb", 19, "İsti'zân", 13, "Diyât", 25; Müslim, "Fezâ'il", 139, 140, "Mu'âddime", s. 13, 15, "Edeb", 34, "Kasâme", 11; a.mlf., *et-Temyîz* (nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Riyad 1402/1982, s. 179; İbn Mâce, "Edeb", 17; Ebû Dâvûd, "Edeb", 5, 127, 136, "Ferâ'iz", 5; Tirmizî, "İsti'zân", 3; Şâfiî, *er-Risâle*, s. 435; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 13-14; İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-î-hadîs*, Beyrut 1408/1988, s. 40; *el-Cerh ve't-ta'dil* (takdim), s. 11; II, 38; IV, 169; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 35, 37, 38, 39, 40, 54, 82; a.mlf., *eş-Şikât*, I, 13; II, 276; VI, 114; Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil* (nşr. Muhammed Accâc el-Hatîb), Beyrut 1404/1984, s. 209, 235; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 17, 47-49, 50-65, 157; Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, Beyrut 1401/1981, I, 134-135; Hâkim, *Ma'rifetü 'ulûmî'l-hadîs*, s. 52; a.mlf., *el-Medhal* (nşr. Muhammed Ziyâurrahman el-A'zamî), Küveyt, ts., s. 174; İbn Hazm, *el-Ihkâm*, Beyrut 1403/1983, II, 139; Hatîb, *el-Kifâye*, Haydarâbâd 1357, s. 44, 102, 122, 159; İbn Abdülber, *Câmî'u beyânî'l-'ilm*, Kahire 1402/1982, s. 507; Bâcî, *el-Müntekâ*, Beyrut 1403/1983, I, 221; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 162; İbnü's-Salâh, *Mu'âddime*, Kahire, ts., s. 57, 193; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XXXII, 266; Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*, I, 2, 8; a.mlf., *Zikru men yu'temedü kavluhü fi'l-cerh ve't-ta'dil* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Kahire 1410/1990, s. 171-227; a.mlf., *el-Mûkızâ* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1405, s. 83; a.mlf., *A'lâmü'n-nübela*³, XII, 439, 441; a.mlf., *Mizânü'l-ic'tidâl*, I, 1; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire 1403/1983, I, 204; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), II, 18; a.mlf., *Kâ'ide fi'l-cerh* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Kahire 1404/1984, s. 46; İbn Receb, *Şerhu 'ileli't-Tirmizî* (nşr. Subhî es-Sâmerrâî), Beyrut 1405/1985, s. 57-58, 74, 92, 93; İrâkî, *et-Takvîd ve'l-izâh* (nşr. Abdurrahman Muhammed Osman), Beyrut 1401/1981, s. 48; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 13, 193; İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzü'l-bâsım*, Beyrut 1399/1979, I, 52; İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, Beyrut, ts., s. 426; a.mlf., *Fethu'l-bârî*, Beyrut 1402/1982, VII, 51; a.mlf., *Tehzîbü'l-Tehzîb*, IV, 287; Aynî, *Ümdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, VI, 601; Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbiyh*, s. 112, 113, 204, 319-336; a.mlf., *Fethu'l-muğîş*, I, 69, 367, 371, 372-373; III, 351-352, 355; a.mlf., *el-Mütekellimün ri-ricâl*, Kahire 1404/1984, s. 85-129; Lektnevî, *er-Ref' ve't-tekmitl*, s. 115, 152-153; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'ışü'l-haşîş*, Kahire 1377/1958, s. 106; *Dirâsât fi'l-cerh ve't-ta'dil*, Medine 1403/1983; Ekrem Ziya el-Ömerî, *Bühûş fi târihi's-sünneti'l-müşerrefe*, Beyrut 1405/1984, s. 206; Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidî* (doktora tezi, 1992), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

el-CERH ve't- TA' DİL

(الجرح و التعديل)

İbn Ebû Hâtim er-Râzî'nin

(ö. 327/938)

hadis râvilerinin tenkidine dair eseri.

Cerh ve ta'dil* konusunda yazılan ilk eserlerden biridir. Birincisi mukaddime olmak üzere dokuz ciltten meydana gelmektedir. Tertip bakımından Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebir*'ini andırılmaktaysa da muhtevasının farklı olması ve onda bulunmayan binlerce biyografiyi ihtiva etmesi bakımından *et-Târîhu'l-kebir*'den ayrılır.

"Takdimetü'l-ma'rife li-Kitâbi'l-Cerh ve't-ta'dil" adını taşıyan ve 375 sayfalık bir giriş mahiyetinde olan mukaddime sünnetin Kur'an'ı açıklaması, râvileri tanımanın zarureti, râvilerin tabakaları, dereceleri ele alınmakta ve bazı cerh ve ta'dil otoriteleri tanıtılmaktadır. İkinci cildin başında yer alan 38 sayfalık bir kısımda sünnetin rivayeti, râvilerin belli başlı özellikleri söz konusu edilmekte, ardından yarı alfabetik bir sistemle takip edildiği esas kitaba geçilmektedir. Ahmed isminin ilk sırayı aldığı eserde daha sonra sırasıyla İbrâhim, İsmâil, İshak, Eyyüb, İdris... adları gelmektedir. Aynı ismi taşıyanlar baba adının ilk har-

fine, burada da aynılık varsa dede isimlerinin ilk harfine göre sıralanmaktadır. Râvinin kendi adının ikinci, üçüncü... harfleri göz önüne alınmamaktadır. Her ismin sonunda baba adları bilinmeyen râvilere, her harfin sonunda da sadece bir râvinin adı olan isimlere (el-esmâü'l-müfrede) yer verilmektedir. Bu tertip içinde biyografiler zikredildikten sonra baba adıyla tâhınanlarla (IX, 315-329) künyeleriyle bilinen erkek ve kadın râviler (IX, 330-367) sıralanmaktadır.

Müellif râviler hakkındaki değerlendirmelerinde daha çok babası Ebû Hâtim er-Râzî ile münekkit Ebû Zür'a er-Râzî'ye dayanmakta, ayrıca Şu'be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medîni ve Ahmed b. Hanbel gibi münekkitlerin görüşlerine de yer vermektedir. Bu arada, her halde babasının hocası Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli ile Buhârî arasında meydana gelen anlaşmazlık sebebiyle Buhârî'nin değerlendirmelerini kitabına alamamıştır. Naklettiği bütün bilgileri senedleriyle aktarmakta, bu görüşler arasında farklılıklar varsa kendine göre en doğru olanına işaret etmektedir.

16.040 râvinin cerh ve ta'dilini ihtiva eden eserde biyografi tekrarlarına ve

el-Cerh ve't-ta'dil'in unvan sayfası ile ilk sayfası (Köprülü Ktp., nr. 278)

